

275 let Českého Rixdorfu - Čeští exulanti v Berlíně

Příspěvek pro VI. mezinárodní konferenci MORAVIAN, 19.-20.10.2012 v Suchdole nad Odrou

Pavel Neústupný, Berlín

I. Politická situace ve střední Evropě na začátku 18. století (1)

Friedrich August I. (Silný) byl saským kurfiřtem a zároveň i polským králem. U jeho dvora v Drážďanech sloužil do r. 1727 i hrabě Zinzendorf, na jehož berthelsdorfských pozemcích se 1722 usídlili moravští náboženští uprchlíci (exulanti) z Kravařska a založili Herrnhut (Ochranov).

Slezsko patřilo do r. 1742 k Rakousku a přešlo po 3 slezských válkách k Prusku.

V Marce Braniborské vládl rod Hohenzollernů. Kurfiřt Friedrich III. se stal v r. 1701 králem v Prusku a nesl jméno Friedrich I.

Jeho syn Friedrich Wilhelm I., tzv. Vojenský král, vládl 1713-1740, byl praktický, velmi spořivý, neměl rád dvorské radovánky a totálně zredukoval dvorský stát. Měl i kruté povahové rysy a odmítal svého syna. Sjednotil novou správou svou zemi, zavedl povinnou školní docházku a podporoval obchod a řemesla. Intenzivně prováděl tzv. Peuplierung, tj. zalidňovací nebo usídlovací politiku pro svou po třicetileté válce vyčerpánou zemi.

II. Němečtí a čeští exulanti z Moravy a Čech

Sasko i Prusko byly lutersko-protestantské a přijímaly náboženské uprchlíky z různých částí Evropy, kde byli pronásledováni – francouzské hugenoty, salcburské protestanty, falcké evangelíky a Švýcary.

Ze zemí české koruny, součásti Rakouského císařství, tj. z Čech a Moravy, přicházeli do Saska a Pruska jako uprchlíci Češi i Němci, kteří zakládali sbory, kolonie i dokonce města v Sasku a Lužici, v Berlíně a okolí, ve Slezsku, v Polsku a Uhrách. Výbornou knihu o tom napsala Edita Štěříková (2).

Němci z Kravařska, kteří byli přijati v Herrnhutu, i Češi ze severovýchodních Čech, kteří byli přijati v Rixdorfu, se hlásili k dědictví první Jednoty bratrské, založené 1457 v Čechách, a k jejímu poslednímu biskupu Janu Amosu Komenskému.

Hlavní rozdíl mezi Moravany, kteří se usídlili v Herrnhutu v Sasku, a Čechy, kteří přišli do Berlína v Prusku, je v jejich jazyku – herrnhutští Moravané byli etničtí Němci z Kravařska na severní Moravě a mluvili německy, česky neuměli, zatímco Češi z Berlína byli etničtí Češi hlavně z obce Čermné a z oblasti Lanškrounska a Litomyšle, a německy neuměli.

Druhý rozdíl spočívá v tom, že Moravané přicházeli z probuzení, vzniklého na Moravě hlavně skrze působení Christiana Davida, zatímco ne všichni čeští exulanti byli při vystěhování obrácení věřícími.

Herrnhut (založen 1722) byl velmi známý a lákavý a i Češi by tam bývali rádi našli pobyt, ale kvůli jazyku i kvůli přepnutí tam nebyvali, až na několik málo výjimek, přijímání.

III. Čeští exulanti v Sasku a vznik sborů v Grosshennersdorfu a Gerlachsheimu (3)

Exulanti z Čech zůstávali po svém útěku do Saska, kam šli asi 5 dní přes severní Čechy, poblíž hranic. Vznikly dva sbory, jeden v Grosshennersdorfu nedaleko Herrnhutu, druhý v

tehdy saském Gerlachsheimu (dnes Grabiszyce v Polsku).

Grosshennersdorfští přicházeli od r. 1723 na panství hraběnky Henrietty z Gersdorfu a jejím přispěním dostali v r. 1727 jako duchovního pastýře česky mluvícího kazatele Johanna Liberdu. Exulanti byli neúnavní posluchači biblických výkladů a scházeli se v neděli až pětkrát, a víckrát i v týdnu. Liberda byl příznivcem Herrnhutu a už brzy po své ordinaci tam také kázal. Dostal se o něco později do konfliktu s baronkou. Ta začala zakazovat exulantům misijní cesty do vlasti a chtěla omezit soukromé pobožnosti konané po domech. Začala vykazovat z Hennersdorfu ty, kteří proti tomu písemně protestovali.

Liberda si mezitím koupil v Herrnhutu vlastní dům, a protože hraběnka přestala přijímat nově příchozí Čechy, ubytovávali se tito v Liberdově domě v Herrnhutu, což zase přineslo konflikty se staršími v Herrnhutu. Vše eskalovalo, baronka začala Čechy vyhánět i vsazovat je do vězení. Nakonec došlo i k ultimátu Čechům ze strany Zinzendorfa, aby opustili Herrnhut a buď se usadili směrem k Berthelsdorfu, nebo vůbec jeho panství opustili. Liberda přes svou úctu k Zinzendorfovi hájil zájmy Čechů a tak došlo 1732 mezi Liberdou a Zinzendorfem k nenapravitelné roztržce. Zinzendorf se prý vyjádřil: „Dobře, nazývejte se v Hennersdorfu Českými bratry, my se budeme nazývat Moravskými bratry“.

Češi se ale do Hennersdorfu vrátit nemohli a nechtěli. Liberda odjel do Berlína a Postupimi a dosáhl spolu s vybranými zástupci exulantů audience u pruského krále Friedricha Wilhelma I., který slíbil přijmout pronásledované do své země.

Zbývající exulanti odešli z barončina panství, většina z nich opět do Herrnhutu, kam k 300 obyvatel přibýlo na 500 Čechů. Spali i na ulicích. Situace byla neudržitelná. Nemohli už déle čekat na zprávy z Berlína a vydali se přes Zhořelec a Chotěbuz na cestu do Berlína, kam po mnoha svízelných dorazili skoro tajně v malých skupinách.

Gerlachsheimský pán hrabě Christoph Ernst z Gersdorfu založil 1727 pro exulanty českou kolonii Carlsdorf, česky Karlov. Pro duchovní péči si Češi zvolili kazatele Augustina Schultze. Schulz tento neplacený úkol převzal s rozhodnutím „žít z Boží ruky“ a vykonával jej s velkou horlivostí a s pietistickými důrazy, které byly okolním luterským farářům podezřelé.

Schulz podává svědectví o nouzi exulantů při útěku:

Když byli zadrženi a vráceni vrchnostem, bylo s nimi zle nakládáno. Mnozí z nich pak seděli tři i více let ve vězení. Někteří byli nemilosrdně bití a sice tak, že museli nastavovat ještě nezhojená záda novým ranám. Uhnívalo jim maso a do rozbité kůže se jim dávali červi, což bylo u některých příčinou jejich smrti. Jedna těhotná žena byla zadržena a vsazena do šatlavy. Porodila tam dvojčata a i s nimi v šatlavě zemřela. Vzdor nebezpečím, která jim cestou hrozila, přicházeli skoro každý týden noví lidé. Také mnozí z našich exulantů šli zas zpět do Čech, aby odtud vyvedli své děti a přátele, a aby svým krajanům zvěštovali evangelium. (4)

Schulz popisuje všednodenní život v české kolonii:

Ve svých domech, v každé místnosti, si celé dny četli a sice takovým způsobem: ten, kdo uměl nejlépe číst a rád předčítal, připevnil si na svůj kolovrat malý pult, na který by mohl položit Bibli. Pracoval a přitom přečetl vždy několik veršů. Pak spolu všichni o přečteném hovořili. Pak zazpívali k textu se hodící písničku a někdy se jeden nebo dva pomodlili – z celého srdce, jak jim to Pán vnuknul. Tak se to opakovalo celý den. Snažil jsem se dbát na to, aby v každé místnosti bydleli jeden nebo dva skutečně obrácení lidé, kteří by toto vzdělávání se vedli, nepořádky kárali a mně každou sobotu podali o všem zprávu. (5)

V dubnu 1736 přišla do Gerlachsheimu velká rodina Jana Pitmana z Čermné spolu s dalšími rodinami. Vrchnost z Čermné, kníže Lichtenstein, i sám rakouský císař žalovali v Drážďanech. Schulz se rozhodl jít s emigranty do Berlína. V únoru 1737 odešlo 400 Ger-

lachsheimských v malých skupinách po rodinách přes Chotěbuz do Berlína. Později dal hrabě z Gersdorfu i ostatním povolení k odchodu a jejich domky prodal. Zůstal tam po nich do dneška malý exulantský kostelík.

IV. Příchod exulantů do Berlína 1732 a 1737 a jejich usídlení

Prvních 500 českých exulantů z Grosshennersdorfu usídluje král Friedrich Wilhelm I. ve středu tehdejšího Berlína, ve čtvrti Friedrichstadt ve Wilhelmstrasse. Dostávají svobodná občanská a mistrovská práva, dva roky nemusí platit činži a pět let žádné daně. Mnozí pracují jako tkalci. Král pro ně staví Betlémský kostel (1735-1737) s pojmenováním po pražské Betlémské kapli. Jejich kazatel Johann Liberda byl v r. 1732 vsazen saskou vládou do vězení s obviněním, že popouzel Čechy k opuštění Saska.

Dalších 700 Čechů, kteří přicházejí se svým kazatelem Schulzem z Gerlachsheimu, usídluje král částečně ve Wilhelmstrasse, hlavně ale v nově založené kolonii, zvané Český Rixdorf na rozdíl oproti již od r. 1360 existující vesnici teď s názvem Německý Rixdorf. Každá z vylosovaných 18 rodin dostává pozemek 14 x 42 m (ca 600 qm), na kterém jim král nechává postavit obytný dům, stodolu a stáj. Každé z 18 rodin přiděluje král dva koně, dvě krávy a zemědělské nářadí. 30 rodin je umístěno do oddělených komor ve stodolách. Osvobozuje je od daní a od vojenské služby a povoluje jim vlastní samosprávu a soudnictví, což jsou skutečně neobyčejná privilegia.

V. Rozdělení do tří českých sborů (6)

V Prusku platilo luterské a reformované vyznání. Pro grosshennersdorfské exulanty vystala otázka, jak slavit Večeři Páně – podle bratrské tradice s lámáním chleba, nebo podle luterských pravidel s oplatkami. Tento spor chtěl král Friedrich II. v r. 1747 vyřešit náboženským dotazováním. Výsledkem bylo, že se Grosshennersdorfsťi rozdělili na Český luterský a Český reformovaný sbor a dělili si i Betlémský kostel ve čtvrti Friedrichstadt.

V Rixdorfu používali luteráni starý luterský kostel na Richardově náměstí v Německém Rixdorfu, který později koupili. Reformovaní si postavili v Richardstrasse vlastní modlitebnu a povolali v r. 1747 z Lissy v Polsku jako svého prvního faráře Johanna Theophila Elsnera. Elsner vydal 1748 bratrský katechismus z r. 1608 v češtině, a v r. 1753 také český kancionál.

Gerlachsheimští tvořili třetí sbor. Pro ně nebyla otázka formy Večeře Páně tak podstatná. Orientovali se na obnovenou Jednotu bratrskou hraběte Zinzendorfa a v r. 1756 se k ní i formálně přidali. Postavili si v rixdorfské Kirchgasse modlitebnu, která byla ve 2. svět. válce zničena a v r. 1962 nahrazena novostavbou.

VI. Další vývoj a současný stav Českého Rixdorfu

Český luterský sbor v nedávné době sice splynul s německou luterskou církví, Český reformovaný sbor (Evangelisch-reformierte Bethlehemsgemeinde) a Jednota bratrská (Evangelische Brüdergemeine) v Rixdorfu dodnes existují a připomínají si svůj český původ a odkaz Jana Amose Komenského a dalších. V Rixdorfu žije dodnes řada Čechů v 10. pokolení, kteří sice česky neumí, udržují ale kontakty ke své původní vlasti. Jeden z nich říká: „Rozumíme si srdcem, perfektně beze slov. Když jsme v Černé, říkáme vždycky, že u nás nehrají národnosti nebo hranice mezi Německem a Českem žádnou roli, jsme doslova jedna rodina. A tak je to s druhými rodinami také tak.“

O tom všem pojednává jedinečný film Český Rixdorf – 1737 / Čeští exulanti v Berlíně, který natočili manželé Hlavsovi v rámci jejich dokumentárního cyklu o české protestantské historii. (7)

Literatura:

(1) S použitím německé wikipedie, heslo „Kurfürstentum Sachsen“

http://de.wikipedia.org/wiki/Kurf%C3%BCrstentum_Sachsen

a „Königreich Preußen“ http://de.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6nigreich_Preu%C3%9Fen

(2) ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: Stručně o pobělohorských exulantech, Kalich Praha, 2005, ISBN 80-7017-022-0

(3) ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století, Kalich Praha, 1999, ISBN 80-7017-253-3

(4) tamtéž, str. 36

(5) tamtéž, str. 33

(6) BACH, Ursula: Auszug und Ankunft. Der Weg der Evangelisch-reformierten Bethlehemsgemeinde durch drei Jahrhunderte. Begleitheft zur gleichnamigen Dauerausstellung. Presbyterium der Evang. ref. Bethlehemsgemeinde Berlin, 2002

(7) Český Rixdorf – 1737 / Čeští exulanti v Berlíně. Režie Iva Hlavsová, výrobce: VISTAFILM s.r.o. Tento dokumentární film z r. 2012 byl natáčen v Berlíně i Černé, je v české i německé verzi, délka 38 minut, stereo. Mapuje nejenom historické příčiny exodu Čechů, ale odhaluje také řadu zajímavých událostí nejen z časů minulých, ale také ze současnosti.

Byl vyrobený za finanční podpory Česko-německého fondu budoucnosti.

Viz webovou stránku [Český Rixdorf 1737](http://www.ckr.cz/1737)

Distributor DVD v Česku: ksjuda@wo.cz, <http://www.juda.cz/shop/>

Distributor DVD v Německu: neustupny@go-east-mission.net